

DE GLADIOOL (4)

Carolus Linnaeus en Carl Peter Thunberg

De gladiool heeft een bewogen geschiedenis. Sinds de introductie begin 17e eeuw in West-Europa is er veel gebeurd. Historicus Jan Beenakker vatte die geschiedenis samen in het boek *De gladiool: een bloem met een kleurrijk verhaal*. Het boek werd vorige maand op de jaarvergadering van de Nederlandse Gladiolus Groep gepresenteerd. Met ingang van 13 januari is in een aantal nummers van *BloembollenVisie* de inhoud van dit boek te lezen.

Tekst: Jan Beenakker
Foto: KAVB-bibliotheek

Carolus Linnaeus was een Zweedse arts en plantkundige die van 1735-1737 op het landgoed de Hartekamp op de grens van Heemstede en Bennebroek heeft gewoond en gewerkt. Hij verbleef daar drie jaar op uitnodiging van George Clifford, de eigenaar van deze buitenplaats. Clifford was een welgestelde koopman met belangstelling voor uitheemse flora en fauna. Op zijn buiten bezat hij een uitgebreide collectie van exotische planten. In de tuin heeft Linnaeus de *Gladiolus angustus* in bloei zien staan. Linnaeus werkte op de Hartekamp aan een systeem om planten te benoemen en te beschrijven. In 1753 publiceerde hij de 'Species Plantarum'. Dat is een catalogus van alle bekende plantensoorten uit die tijd. In dit werk ligt de basis van de wetenschappelijke botanie. Hij onderscheidde in deze publicatie zes soorten gladiolen. Daarmee trad de gladiool het tijdperk van de wetenschappelijke botanie binnen. Carl Peter Thunberg, een leerling van Linnaeus, werd in de jaren 1770 door de VOC naar Zuid-Afrika gestuurd om daar de plantenwereld te bestuderen en te beschrijven. Bovendien kreeg hij de opdracht planten te verzamelen voor de Nederlandse botanische tuinen. Hij

verzamelde meer dan 3000 soorten waaronder enkele gladiolen. De bevindingen van zijn botanisch onderzoek beschreef hij in de *Flora Capensis*. In de eerste editie (1807) onderscheidde hij meer dan 50 wilde botanische gladiolen. Thunberg staat bekend als de 'vader van de Zuid-Afrikaanse botanie'. Zijn plantencollectie wordt aan de universiteit van Uppsala (Zweden) bewaard. In de achttiende eeuw groeide de belangstelling voor exotische planten meer en meer. In 1739 werd de licht geurende *Gladiolus tristis* uit Kaap de Goede Hoop in West-Europa geïntroduceerd. Deze gladiool bezat een groengele kleur met een purperbruine vlek op iedere bloemkelk. Vanwege de kleur van de bloem gaf Linnaeus haar de naam *tristis*. De *tristis* ligt aan de basis van het grootbloemige sortiment. Maar men ging ook in andere delen van Afrika op zoek naar gladiolen. Aanvankelijk ging het wat gladiolen betreft nog steeds om toevallige vondsten. Zo werd omstreeks 1770 aan de oostkust van Madagascarij de zogenoemde *Gladiolus luteus* gevonden. Daarna

heeft het nog een eeuw geduurd voordat men andere soorten op het eiland heeft aangetroffen. Gaandeweg kwamen er, hoewel op kleine schaal, steeds meer verschillende wilde gladiolen in Europa terecht.

SLAG OM DE MUIZENBERG

Aan het eind van de achttiende/begin negentiende eeuw hebben in Zuid-Afrika Britse botanici het werk van de plantkundigen van de VOC grotendeels overgenomen. Dat had een politieke achtergrond. In de jaren 1790 begon de macht van de VOC te tanen. In dezelfde tijd lieten de Britten het oog op de Kaapkolonie vallen. Tijdens de Slag om de Muizenberg (in de buurt van Kaapstad) in 1795 werden de Nederlanders door de Britten verslagen. Europa was in die jaren in de ban van de Napoleontische oorlogen. Na veel politiek gesteggel sloten Frankrijk en Groot-Brittannië vrede. Bij de Vrede van Amiens in 1802 werd bepaald dat de Bataafse Republiek (Nederland) de Kaapkolonie weer terug zou krijgen. Maar de Britten namen daar geen genoegen mee; de vrede hield geen stand. Na de Slag bij Blauwberg in 1806 werd de Kaapkolonie definitief Brits. Het betekende vrijwel het einde van de expedities in Zuid-Afrika waaraan Nederlandse wetenschappers deelnamen.

KOLONIAAL AFRIKA

De tweede helft van de negentiende eeuw is de tijd dat verschillende Europese mogendheden Tropisch Afrika en Afrika benoorden de Sahara begonnen te kolonialisieren. Omstreeks 1900 was circa 90% van het continent bezet. In die tijd werden door de koloniale machthebbers regelmatig expedities uitgezonden om de moeilijk toegankelijke binnenlanden te verkennen en in kaart te brengen. Altijd reisden ook botanici mee teneinde de inheemse flora systematisch te onderzoeken. In Zuid-Afrika werden nieuwe gladiolensorten ontdekt op de berghellingen van de Oostkaap en de Drakensberg. Er werden expedities uitgezonden naar Botswana, Lesotho, Namibië en Swaziland. In Centraal-, Oost- en West-Afrika vond met name door Duitse en Britse botanici onderzoek plaats. Nog onbekende gladiolen werden ontdekt in onder andere Kameroen, langs de Soedanese grens, Zuid Soedan, Sierra Leone, Mozambique, Uganda, Tanzania en Zimbabwe. Door malaria en andere tropische ziektes, het hete en vochtige klimaat en de soms vijandige inheemse bevolking waren de expedities heel zwaar. In het bestek van dit boekje is het ondoenlijk alle expedities te noemen waarbij tot dan toe onbekende gladiolen zijn gevonden. Wij volstaan met enkele voorbeelden. In Angola werkte in de tweede helft van de negen-

Het boek

Tijdens de jaarvergadering van de Nederlandse Gladiolus Groep is het boek *De Gladiool: een bloem met een kleurrijk verhaal* gepresenteerd en aan de aanwezige gladiolentelers uitgereikt. KAVB-leden kunnen het boek voor 15 euro afhalen bij de KAVB in Hillegom of op maandag in de KAVB-keuringszaal in Lisse. Niet-leden betalen 25 euro. Bij toezending per post gelden de volgende bedragen: 35 euro voor leden, 45 euro voor niet-leden. Bestellen kan via (0252) 536 950 of kavb@kavb.nl.

Gladiolus primulinus werd al snel volop in de veredeling gebruikt. In 1910 publiceerde Revue Horticulture deze hybriden

tiende eeuw (1853-1861) de Oostenrijkse bioloog Friedrich Welwitsch in dienst van de Portugezen. Hij ontdekte elf gladiolensoorten. In de binnenlanden van Niger vond Charles Barter (1857-1858) een gladiool die nu bekend staat als de *Gladiolus gregarius*. In 1858-1863 werd tijdens de Zambesi-expeditie van David Livingstone plantkundig onderzoek gedaan langs de rivier de Zambesi in Mozambique tot aan de samenvloeiing met de rivier de Shire. Aan deze expeditie namen de botanicus John Kirk en de arts Charles Meller deel. Zij vonden verschillende wilde gladiolen waarvan er drie nog geheel onbekend waren. Enkele jaren later ging Livingstone op zoek naar de bronnen van de Nijl. Tijdens die expeditie ontmoette hij midden in het oerwoud de Amerikaanse journalist Henry Stanley. Die sprak toen de legendarische woorden: 'Dr. Livingstone, I presume' (Dr. Livingstone, naar ik aanneem). Van die reis

zijn geen nieuw gevonden gladiolen bekend. De Speke en Grant expeditie (1860-1863) die al eerder tevergeefs op zoek naar de bronnen van de Nijl was gegaan, trok vanaf Zanzibar naar het Victoriameer. Tijdens deze tocht zijn geheel nieuwe soorten gevonden.

De Schotse ontdekkingsreiziger James Bruce ontdekte in 1770 tijdens zijn zoektocht naar de bronnen van de Blauwe Nijl in het noordelijke hoogland van Abessinië (het moderne Ethiopië) een gladiool die de naam *Gladiolus abessinicus* kreeg. Zijn reisgenoot Luigi Balugani tekende de gevonden planten en bloemen. In latere jaren van de negentiende eeuw is in Abessinië nog veel onderzoek naar de flora gedaan. Veel Duitsers hebben daar gewerkt, onder andere de Duitse botanicus Georg Heinrich Simmer. In 1839 werd de Abessijnse gladiool opnieuw ontdekt tijdens de Lefebvre-expeditie naar Abessinië. De expeditie bleek niet

zonder gevaar. De bioloog Antoine Petit werd tijdens zijn onderzoek door een krokodil het water ingetrokken en gedood. Het klinkt een beetje cynisch, maar volgens zijn collega's had hij gelukkig op tijd veel specimens van onder andere gladiolen verzameld. Als laatste voorbeeld van een succesvolle expeditie noemen we de beklimming van de Kilimanjaro in Kenia door Joseph Thomson en Henry H. Johnson in 1884. Ook zij kwamen met verschillende al bekende, maar ook geheel nieuwe gladiolensorten thuis.

MEISJE IN DE NEVEL

Een belangrijke ontdekking was een wilde gladiool waaraan de naam *Gladiolus primulinus* is gegeven. Tot omstreeks 1900 waren er nog geen gele gladiolen bekend. Maar toen werd de *Gladiolus primulinus* in Tropisch Afrika gevonden. In 1904 werkte de Engelse ingenieur Francis Fox aan de bouw van een brug over de rivier de Zambesi bij de Victoriawatervallen. Hij ontdekte in de mist van het rondspattende water in het tropisch regenwoud een geheel nieuwe gladiool. Het is een zuiver gele bloem. Kenmerkend voor de *Gladiolus primulinus* is dat het bovenste bloemdekblad als een kapje, bij wijze van een paraplu, de stamper en meeldraden bedekt. Het bovenste bloemdekblad hangt over de andere bloemdekbladen heen, zodat het hart van de bloem daardoor minder goed zichtbaar is. De bijzondere bouw van de bloemkelk kan worden gezien als een middel om stamper en meeldraden te beschermen tegen het stuivende water. Wanneer stuifmeel vochtig wordt, kan namelijk geen nieuw zaad worden gevormd. Fox noemde aanvankelijk zijn gevonden gladiool Maid of the mist (meisje in de nevel). De kleur geel maakten de gladiolieliefhebbers natuurlijk euforisch. Fox zond zijn 'meisje' naar de gladiolenspecialist Kelway and Son in Langport, South Somerset. De bloem werd in Engeland voor het eerst tentoongesteld in 1906 bij de Royal Horticultural Society. Vanwege de mooie heldergele kleur werd de *Gladiolus primulinus* al heel gauw favoriet. En dat betekende een nieuwe impuls voor de gladiolenteelt. Uit dit soort zijn vele mooie variëteiten voortgekomen. Hoewel in de negentiende eeuw veel is gereisd, gezocht en gevonden, was aan het begin van de twintigste eeuw nog niet de helft van de wilde soorten die we nu kennen ontdekt.

Resumé

Al meer dan vier eeuwen is de gladiool in West-Europa in cultuur. Historicus Jan Beenakker schreef een boek over dit kleurrijk knolgewas. De tekst van het boek wordt in acht delen in BloembollenVisie opgenomen. In deze vierde aflevering staat de verdere ontdekking van nieuwe species in de 18e en 19e eeuw centraal.